

І. Ф. ЛЕВИЦЬКИИ

Домовина кінця неолітичної доби на побережжі середньої течії р. Случі (с. Колодяжне на Волині).

ВСТУП.

У м. червні 1924 року, під час подорожі до південно-західних районів Житомирської округи у Врублівській школі Миропільського району я одержав відомості про недавнє відкриття в с. Войцехівці (того самого району) могильної будови типу домовини. Ця будова, як це було видно з слів учителя т. Крилатого і члена його родини, повинна була містити в собі похорон кількох осіб, визначалася багатим інвентарем і, добре зберігшись, могла бути дослідженою в майже непорушеному вигляді.

27/VIII підчас другої подорожі до тих самих районів, зупинився я в с. Колодяжному, маючи на увазі зробити реєстрацію місцевих археологічних періоджерел та з'ясувати питання про відкриття домовини.

С. Войцехівка міститься на віддалі 1,5 км на S. W. від с. Колодяжного, на протилежному від нього лівому березі р. Случі. (Табл. D). Це — невеличкий залюднений пункт, що постав у 80 рр. минулого століття, коли тут оселився дворянин наймитський елемент на околиці садиби колишнього власника с. Войцехівки Адама Домарадського. Лісові ділянки маєтку Домарадського, широкою смугою простягнувшись вздовж лівого берега Случі до м. Мирополя, схоронили на своїй площі чимало археологічних періоджерел; вони лежать на узгір'ях лівого надбережжя, що досягає місцями 12—16 м височини.

На порівнюючі невеликі площі ліса (1710/1140 м) лежать: 1 городище, 17 курганных груп із загальним числом курганів — 10, а також 6 поодиноких курганів. Крім того, на протилежному березі, на ширшій площі околиць с. Колодяжного, є: 2 городища, 6 курганных груп із загальним числом курганів 57 і 3 курганів поодиноких.

Конфігурацією, розміром та способом насипки, кургани цілої, розмежованої в групах системи, можна звести до трьох основних типів.

1. Кургани сферичні, рівно знижені, з великим діаметром основи без рівчаків. Розміром визначаються такі кургани:

	Загальне число
а) кургани заввишки . . . 1,24—2,13 м в обводі 53,2—70,8 м	18
б) 0,88—1,33 35,5—46,0	18
в) 0,35—0,88 28,4—35,5	22
г) 0,22—0,35 17,7—28,4	17

містяться переважно на лівому березі р. Случі.

Загальне число груп — 13. Мінімальне число курганів у групі — 3, макс. — 16 (в одній групі), а здебільшого 5—7 курганів. У загальному

числі курганів 2-х найбільших складом груп є 5 курганів подвійних. Поодиноких курганів розміру, зазначеного під літерою б), є 2. Віддалення між окремими групами, що лежать на чималих площинах узгір'я, 80—145 м; між групами, що на більш-менш розрізаних рельєфом узгір'ях, 270—495 м.

11. Групи сферичних, рівно знижених курганів з невеликим діамет-

Мапа околиць с. Колоджного, де знайдено домовину
(масш. 10 вер. у дм).

План археологічних першоджерел в околицях с. Колоджного за дан. реєстрації 1924 р.

Умовні знаки: • курган — домовина — точки викр.

○ городище □ каменяря — — — . . .

— — — — урочища. | приа. догетейської культ.

. неоліт. .

ром основи, без помітних рівчаків по колу основи. Щодо розмірів характерні є такі типи:

а) кургани заввишки . . .	0,35—0,88 м, в обводі 24,8—28,4 м	10
б) " " " " . . .	0,22—0,35 м, " " 17—21,3 м	16

Містяться на лівому березі р. Случі.

Загальне число груп — 5. Курганів у групах по 2—3, 7—8.

Поодиноких курганів розміру, зазначеного під літ. б), — 6.

Віддалення курганів у групах здебільшого 10—20 м, зрідка мін.

1—7, макс. 33—45 м. Віддалення між групами 80—95 і більше метрів.

ІІ групи з'осереджені поміж групами попереднього складу на віддалі 73—80 м від них і містяться на понижених місцях.

ІІІ. Конусоподібні кургани з утятими вершками й яскраво визначеними кільцевими рівчакми по обводу основи. Височина курганів 0,88—1,24, коло 17,7—42,8 м. Курганів 36.

Добре збереглася одна група на лівому березі р. Случі; 3 групи, що лежать в околицях с. Колодяжного на правому березі річки — великою мірою розорано. Віддалення між курганами в групах здебільшого 1,4 — 2,1 м.

На правому березі Случі з сторони с. Колодяжного є група курганів (21), схожих діаметром основи з курганами основного типу 11, але ж відмінних більшою височиною.

Найвищі горизонтальні точки лівого надбережжя Случі займають групи I основного типу курганів.

В SW частині площі теперішнього 35 квартала Тиранівської лісової дачі тягнеться в WO напрямку одно із найбільших лесових підвищень. У надбережній його частині міститься курганна група з 4 курганів I осн. типу, що лежить ланцюжком вздовж напрямку лесового підвищення. За 28 м від останнього кургана цієї групи на NWW була домовина; відкрито її за таких обставин¹⁾.

Року 1923 частину 35-го лісового кварталу, площею 480 — 440 х. вирубувши ліс передали селянам на викорчування й трирічне оброблення під польові культури. 25 листопада того ж таки року, гр. с. Войцехівки Козинський Ів., працюючи на останній з півдня частині квартала, спостеріг, що коріння одного обкопаного пенька, на глибині 0,22—0,40 м стається густою сіткою під рослинним шаром на поверхні кам'яної плити, міцно охоплюючи її з боків. Рівень натуральних і штучних відслонень гвайсо-гранітових порід на лівому березі р. Случі сягає біля с. Войцехівки 7 м. Дану плиту виявлено на височині близько 13 м. З цього гр. Козинський зробив звичайне в таких випадках припущення, що під викритою плитою «щось повинно бути». Зацікавленні можливістю здобути скарб, Козинський, за допомогою орачів, що були на суміжних полях, зняв плиту. Під плитою виявили камеру, з SO сторони напівзавалену землею. Як виявилось потім, при дослідженні, — це був присінок домовини, досить ретельно відмежований од головної камери домовини кам'яною перегородкою, і через те у Козинського відразу не виникло й гадки про справжній розмір збудовання. Шукаючи скарбу, Козинський прокопав шар землі в центральній частині присінку і покопирсав заступом землю по всіх його куточках; на долівці присінку лежав кістяк людини, обернений головою на S; в центральній частині був перекинутий великий посуд, під ним, на долівці, кремінна сокира; в N куті присінку, найменше заваленому землею, знайдено кремінне доліще. Розчарований невдачею, Козинський передав гр. с. Тиранівки Чорнодубові Ів. право використати каміння «склепу» на будівельні роботи. Цей, розбираючи перегородку, побачив під нею край другої плити (11), звільнив її від землі й коріння, розколов натроє і скинув обіч ями.

Відкрилася головна камера могильної будови. Західню половину її вкривала ще одна плита (III). Із камери чути було неприємний сморід такий міцний, що із слів Чорнодуба, присутні при тому не могли стояти «за вітром», а сам він декілька разів переривав роботу. На різноусланій, вибитій глиною і злегка затигненій лесом кам'яній підлозі лежали людські кістяки. Окремі їх частини, а найбільше черепи, випиналися над поверхнею лесового нашарування. Близьче до західніх кут-

¹⁾ Перед революцією могильну будову типу кісти відкрито на віддалі 230 — 250 м від місця відкриття даної домовини на SW.

Досліджував її С. С. Гамченко 1924 р.

ків, «коло череп'я», а також: у передній частині камери стояло 7 посудів, прикладених кам'яним знаряддям. Найбільший посуд стояв у ногах кістяка, що «лежав посередині під західньою стіною» камери.

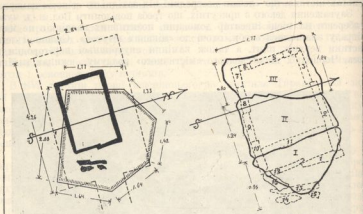
Зауваження декого з присутніх, що треба повідомити Вол. н.-д. музей і збергти на місці інвентар домовини, позитивних наслідків не мали. Відразу знайшлися особи, охочі до «цікавих штукоч». Склавши легші частини верхніх плит, а також каміни внутрішньої перегородки на воза, Чорнодуб, після деякого «містичного» роздуму... склав каміння

Мал. 1. Зовнішній вигляд домовини від О (1:25)

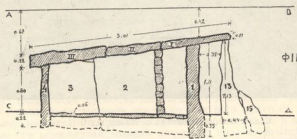
назад у камеру домовини й засипав її землею. Інвентар, почасти знятий з поверхні лесового напварування, почасти відкочаний (кераміка), розібрали гр. гр. Чорнодуб Ів., Козинський Ів. та Спиччевський П. Всього взято: 5 кремінних сокир, 1 клинка, 1 доліще, кістяну шпильку, три посудини й одного черена. За допомогою представника місцевого органа влади та вчителів, усі ці речі, крім одної кремінної сокири, зібрано знову.

Гадаючи, що внутрішній вміст домовини, хоч його почасти зрушили невідомі шукачі скарбів, а також саму будову домовини ще можна дослідити, щоб фіксувати похоронний тип і т. ч. сприяти вивченню давнього археологічного пункту, я вважав за потрібне дослідити домовину негайно. За допомогою зав. Колодязенської 7-річної школи т. Кочубей П. І. й секретаря місцевого осередку КП(б)У Лукашука С. Т., із складу членів комуністичних організацій с. Колодязного, організовано групу робітників — 7 чоловіка, і з нею 28.VIII 1924 р. досліджено зазначене першоджерело.

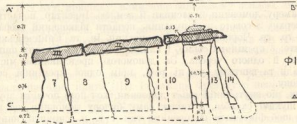

ФІГ. 1

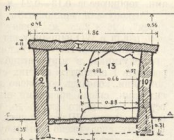
ФІГ. 2

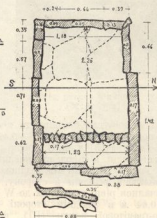
ФІГ. 3

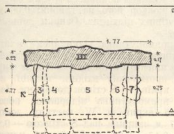
ФІГ. 4

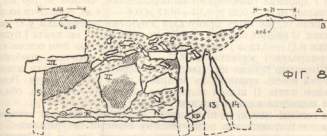
ФІГ. 5

ФІГ. 7

ФІГ. 6

ФІГ. 8

СПОСІБ РОЗКОПУВАННЯ. БУДОВА ДОМОВИНИ.

На поверхні рослинного шару місце домовини виказував завал ґрунту на площині $3 \times 2,88$ м, що мав вигляд штикутника. Глибина завала, в межах скарбо-шукальної ями, дорівнювала 0,13—0,24 м.

Мал. 2. Зовнішній вигляд домовини від W (1:25).

жовтавого набував блідших та ясніших відтінків. Ознаки давн. горезонту помітні на глибині 0,35—0,42 м.

На глибині 0,51 м, на O стороні прямокутника, відкрилися верхні краї східної стінки, а також вхідної плити, що заступала вхід у домовину зовні (мал. 1). Простір між вхідною плитою і стінкою мав 0,35 м ширини. Заглиблюючи розкопи в сторону, протилежну вхідній частині, поволі визначалися рівні знижених до W країв N і S стінок домовини. На глибині 0,64 м в західній стороні прямокутника відкрилася поверхня гнайсо-гранітової плити (III), що вкривала W частину домовини (мал. ч. 2). Довжина плити—1,77 м, ширина над S стінкою—0,80 м над N—1,24 м; grubина плити 0,17—0,22 м. Краї цієї плити на 0,08—0,22 м виходили поза зовнішній обріз стін домовини.

Внутрішня камера, між східним краєм західної плити й східною стінкою, була завалена лесом у суміш із частинами накривних плит (I, II) і дрібними гнайсо-гранітовими плитками, числом до 100 шт. Розмір останніх (0,17—0,22 \times 0,13—0,17 \times 0,4—0,8 м), зважаючи на зазначене число їх, дає змогу припускати існування перегородки у O частині домовини. З вимірів окремих покривних плит видно, що плита I була завгрубки 0,11—0,13 м і мала вигляд трикутника, що його основа сягала до перегородки і дорівнювала 0,77—0,85 м, а височина приблизно—1 м. Ширшими боками цієї плити були вкриті SO і NO кути домовини; звужений кінець прилягав до верхнього краю вхідної плити. Розміром і формою плита II цілком подібна до плити III—очевидно, обидві ці плити відколено з однієї кам'яної склиби.

На глибині 1,90 м, зовні від входу, в нерушеному шарі лежала гранітова плитка; вона має в поперечному перекрої натуральний S-подібний вигин, нагадуючи звичайну плитку черепиці (мал. ч. 4). Плитка правила за карунку з SO краю плити ч. I, саме над входом до домовини й впала додола, очевидно, в той час, коли земля з верхніх шарів ґрунту рушила у вільний вхід домовини. Внутрішні поверхні плит II і III, особливо останньої, в межах, відповідних до розмірів головної камери домовини, вкриті білою смугою.

Бокові стіни домовини складено з 10 кам'яних плит, розмірами і розміщенням своїм досить ретельно пристосованих до важкого даху домовини.

Мал. 3. Загальний вигляд домовини у відкритому стані (W) (1:35)
x—стегнові кістки, миска кістяка ч. 8.

	Чч плит.	Довжина	Ширина	Грубіна
О-я стінка . . .	1	1,46 м	0,88 м	0,11—0,17 м
N-а	2	1,08—1,46 м	1,42 "	0,17 "
	3	1—1,15 "	0,66 "	0,11 "
W-я	4	1	0,39 "	0,13—0,15 "
	5	1—1,02 "	0,66 "	0,09 "
	6	0,97 "	0,24 "	0,09 "
S-а	7	0,97 "	0,35 "	0,15—0,17 "
	8	1,06 "	0,57 "	0,11 "
	9	1,11 "	0,71 "	0,09—0,13 "
	10	1,28 "	0,62 "	0,17 "

Плити грубими кінцями обернені до споду домовини; більші з них вставлено по кутах. Невеличкі щілини між плитами 3—4, 7—8, 9 і 10 заладжено припасованими гнайсовими плиточками й замащено жовтою глиною. Східня стінка на 0,26 м вища над західню в північно-східньому куті домовини і на 0,19 м—в південно-східньому; північна стінка на 0,13 м вища над південну із східнього боку домовини і лише на 0,02 м перевищує її в західньому боці, через що загальний похил даху був напромак од північно-східнього кута домовини по діагоналі до південно-західнього.

Постіль (сід) домовини залягала на глибині 1,90—2 м від рівня горизонту. На 0,16 (W) — 0,26 (O) вище постілі, внутрішню камеру домовини вислано підлогою з тонких (0,06 м) і рівеньких гнайсових плит — 6 великих і 11 маленьких; вимостка однакова і в головній камері домовини і в присінку. На вході домовини був поріг, приладнаний з добрих гнайсових плит (0,88 × 0,46 × 0,06), очевидно, ще перед вимощуванням підлоги. Один кінець цієї плити закладено за східний край плити ч. 10, а другий притулено до внутрішньої поверхні плити ч. 1. (Табл. I, фіг. 2, 12).

Над рівнем підлоги поріг витикаєся до височини 0,15 м. Загалом замера домовини (мал. ч. 3), поширеніша й вища у східній частині, повільно знизена та звужена до західної стінки. Довжина камери (включаючи присінок) — 2,26 м, ширина по східній стінці 1,28 м, по західній — 1,18 м; височина в кутах: NO — 1,11 м, SO — 0,97 м, NW — 0,80 м, SW — 0,76 м.

Плита, встановлена на віддалі 0,35 м од східної стінки, затуляла зовні вхід у домовину і для більшої сталості була підперта двома уламками граніту. Розміри вхідної плити — 1,48 × 0,88 × 0,08 — 0,44 м. Верхній край плити викруглений, внутрішню поверхню її штучно заглиблено і обтесано до боків. Розміри надвхідного карунку 0,37—0,23 м, глибина 12—26 мм.

Мал. 4. Карунка домовини.

Підлога домовини була вимазана жовтою глиною, завглубини у східній частині камери 4 см. Близький до натурального колір лишкої, непаленої глини зберігся лише у східних кутах домовини. В інших місцях, набравшись продуктів розпаду трупів, він змінився до брудно-бурого, з ознаками пофарблення вохрою. Вохра виявляється малопомітними плямами чорнаво-бурого кольору, з'осередженими переважно поблизу SW й NW кутів домовини.

Загальним своїм виглядом домовина подібна до житла, що його тип і техніку збудовання, з більш-менш відповідною точністю та зменшенням розмірів, прикладено для спорудження даної могильної будови.

ПОЛОЖЕННЯ КІСТЯКІВ, ЇХНІЙ СКЛАД ТА АНТРОПОЛОГІЧНІ ВІДМІНИ.

Поверх глиняного вкриття долівку домовини вкриває нерівний шар лесу. У східній частині домовини (присінок), куди земля могла западати із входу, він має 0,08—0,30 м глибини, колір його тут зверху жовтавий, на споді — бруднувато-бурий. Шар лесу, що вкриває долівку головної камери домовини, має 0,04—0,13 м глибини, глибші його нашарування займають простір західної третини камери, в SO куті біля перегородки, а також по під стінами.

У верхніх, пізніших нашаруваннях, колір лесу менш забруднений продуктами розпаду трупів і не має виразних плям, або відтінків вохрового забарвлення. Факт наявності лесових нашарувань у головній камері домовини пояснюється западанням лесу через щілини стін, перегородки й переважно через щілини між накривними плитами ч.ч. II і III.

Відкриваючи домовину, Козинський і Чорнодуб порушили шар лесу і глиняне вкриття підлогу в центральних частинах присінка й головної камери, а також у західних кутах, навколо точок розміщення посуду. Шукачі скарбу, відконуючи посуд, почасті змінили положення окремих частин кістяків у середній частині долівки. В інших місцях остеологічний матеріал лишився нерушений.

Безпосередні спостереження, зроблені при розкопах домовини і доповнені та підтвержені наслідками лабораторного вивчення здобутого остеологічного матеріалу, дають таку картину взаєморозміщення кістяків (мал. 5).

Центральне місце під західною стінкою домовини займав кістяк чоловіка (к. ч. 1), похований в сидячому стані: крижові кісті лежали на віддалі 0,80—0,13 м від стіни; ноги випростані вздовж напрямку камери, кісті рук, зв'язки і ребра запали в межах крижових та стегнових кістей; між суглобовими кінцями цих кістей лежала н. щелена. Фрагменти розбитої мізкової коробки, а також зрушені кісті ступнів відкинено до західної стінки домовини. Загальна довжина цього кістяка становить 1,71 м, череп плоский, середньої ширини з показником 77,54. Чоло низьке, вузьке, злегка похиле. Надбрівні дужки розвинені сильно. Орбіти високі. Плечеві кісті надмірно вигнуті у верхніх перетинах. Стегнові кісті з чимало розвиненими *linea aspera* й *troch. tertius* і витончені у верхній третині по зовн.-внутр. поперецьнику. *Tibia platicnemica* з показником — 54,02. *Fibula canelata*. Вік 45—50 років.

Під полудневою стінкою був кістяк жінки (к. ч. 2) в положенні на лівому боці, головою на W. Ноги зігнуті в колінах, праву руку простягнуто в напрямку до колін, ліва зігнута біля грудей. Фрагменти н. щелени знайдено на віддаленні 0,17 м від західної стінки, ближче до кістяка ч. 1. Фрагменти розбитої мізкової коробки лежали в SW куті домовини на поверхні лесового нашарування. На зріст 1,63 м. Череп плоский, вузький, з показником 72,52. Плечеві кісті вигнуті у верхній третині. *Tibia platicnemica* — з показником 63,25. *Fibula canelata*. Вік 45—50 років.

Між кістяками ч.ч. 1 й 2 були два дитячих кістяки, з них один (ч. 3) — належить дитині 1,5—2 років і лежав ближче до кістяка ч. 2. Другий — дитині 7—9 років, лежав ближче до к. ч. 1.

Обидва дитячих кістяки лежали на лівому боці з напівзведеними в колінах ногами. Кісті зігнутих у ліктях рук складені перед обличчям на рівні плечей. Черепи розчавлені. Реконструйований череп кістяка ч. 4 створює виявляє мезоцефалію з нахилом до довгоголів'я (76, 47?).

Під північною стінкою був кістяк жінки в положенні на правому боці, головою на W. Ноги зігнуті в колінах. Кісті лівого підплеччя лежали в межах грудей двох дитячих кістяків, розміщених між кістяком жінки (к. ч. 5) й кістяком ч. 1, з положенням на правому боці. Плечеві кісті й шийні зв'язки кістяка ч. 5 зрушено з місця. Череп напівзотділий, розчавлений. Зріст 1,645 м. Стегнові кісті з чимало розвиненими *linea aspera* й *troch. tertius*. *Tibia platicnemica* з показником 64, 66. Вік 40—45 р. Положення окремих частин кістяків ч.ч. 6 і 7 тож саме з положенням кістяків ч. 3 і 4. Кістяк ч. 6 розміщений в межах грудей кістяка ч. 5, належать дитині бл. 1,5 років; кістяк ч. 7 лежав між кістяком ч. 5 і лівою кінцівкою кістяка ч. 1 й належить дитині 3—4 років.

На O від кістяка ч. 2 був кістяк молодої жінки (к. ч. 8) в положенні на лівому боці. При дослідженні, в нерушеному стані, знайдено: крижові кісті, верхні частини стегнових і нижні частини гомілкових кістей.

Череп, що його забрав Чернодуб Ів. і схоронив учитель т. Кочубей П., як не видно із слів Чернодуба Ів., а також Спичневського П., — лежав близько осередка камери й торкався посуду, відкопаного в ногах кістяка ч. 1. Головна вісь тулуба мала напрямок з NW на SO. Ноги зігнуті в колінах. Кісті рук складено перед обличчям на рівні плечей. На зріст 1,51 м. Череп високий, середньої ширини, з покажчиком 79, 77. Чоло вузьке, просте. Орбіти низькі. Вік 16 — 18 років.

Супроти кістяка ч. 8 лежав кістяк підлітка хлопця, на правому боці. В нерушеному стані знайдено: крижові кісті, а також стегнові, гомілкові й ступнів. Фрагменти розчавленої мізкової коробки лежали під колінами кістяка ч. 5. Головна вісь тулуба мала напрямок з SW на NO. На зріст 1,425 м. Реконструований череп виявляв мезоцефалію з нахилом до довгоголов'я (77, 77?). Чоло вузьке, низьке і злегка похиле. Орбіти високі. Вік 14 — 16 років.

В межах присінка домовини знаходився кістяк чоловіка в положенні на правому боці, обличчям на О. Ноги зігнуті в колінах. В нерушеному стані знайдено стегнові й гомілкові кісті, кісті ступнів, а також фрагменти розчавленого черепа, що лежав ближче до SO кута домовини. Кістяк належав людині низького зросту (1,35 м), міцної будови тіла, із сильно розвиненими м'язами рук. Череп середньої височини, широкий, з покажчиком 82,38. Чоло низьке, злегка похиле. Надбрівні дужки визначені слабо. Орбіти середні. Стегнові кісті, дарма, що порівнюючи ведовгі, мають чималий діаметр. *Troch. tertius* розвинений міцно. *Tibia platipnemica* з покажчиком 63, 70. *Fibula canelata*. Задня поверхня правої вел. гомілкової кісті з екзостозом у вигляді гребінчастого наросту в межах середньої третини кісті. До екзостозу спричинилося, очевидно, місячне пошкодження ноги. Вік бл. 30 років.

Анатомічні властивості кістяків та їхній склад щодо віку доводять близьку спорідненість кістяків ч.ч. 2 — 9, чимало вирізняючи тип кістяка ч. 10. Кістяки дорослих, похованих у головній камері домовини, здебільшого належать мезоцефалам з визначеним нахилом до довгоголов'я. В одному випадку (к. ч. 2) череп доліхоцефалічний. Високий зріст становить спільну ознаку, помітну також і на кістяках підлітків (к. к. 3, 9). Відсутність третіх великих кутніх зубів кожної щелепи можна розглядати як родинний признак аномалії, спільний для кістяків ч. 1, 2, 5 і спадково визначений у кістяків ч. ч. 8 і 9; у кістяка ч. 8 треті великі кутні зуби верхньої щелепи в стадії прорізування, у кістяка ч. 9 ховаються ще в зубній дущці, а тимчасом на нижніх щелепах обох кістяків спостерігається цікава відсутність відповідних зубів, бодай в зачатковому стані.

Загальна помірність в будові кістяків ч.ч. 2 — 9, особливості формування їхніх довгих костей, вирізняють між ними дві групи, що відповідно до віку їх можна визначити так:

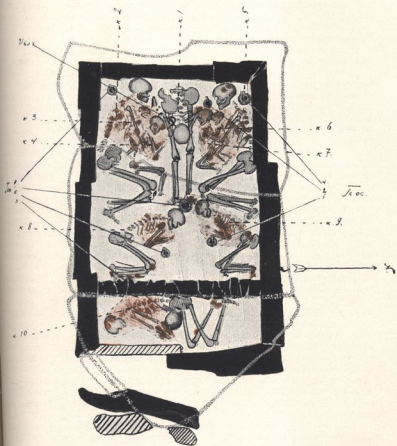
Група 1 охоплює кістяки (2), 3, 4, 8.

Група 2 охоплює кістяки (5), 6, 7, 9.

На кістяках групи 1-ої переважають анатомічні відміни кістяка ч. 1. Ця група характеризує низькорослих із чималим діаметром міцноформованих довгих костей, що позначаються гранчастістю, нахилом до архаїчних форм.

На кістяках групи 2-ої переважають відміни кістяка ч. 5. Кістяк належать особам, високим на зріст, із витонченими й заокругленими довгими кістками.

Ознаки кістяків ч.ч. 2 і 5 спадково визначались у відповідних групах

2.
ор-
до
яки
дов-
гнах

дитячих кістяків, споріднених між собою лише більш-менш помітною лямішкою властивостей кістяка ч. 1 (батько) — загалом високий зріст, мезоцефалія. Можливість розмежувати кістяки за їхнім родинним зв'язком стверджують і дані про віковий склад; ці дані показують, що кістяки ч. ч. 8 і 9, особливо ж 3 і 6 належали дітям різних матерей.

Висновки такі: 1. Мерці, поховані в головній камері домовини, належали до одної родини, найпевніше слов'янського кореня («германський» тип). Голова родини мав дві жінки — одній, старшого віку (к. ч. 2), в час одруження могло бути щось із 25 років, другій, молодшій — років 20. Старші з похованих дітей жили спільно з батьками.

Висновок цей цілком погоджується з розміщенням кістяків у домовині: праворуч від голови родини, вздовж S-ої стіни домовини, поклашено старшу жінку з дітьми; ліворуч — молодшу з її дітьми.

2. Мертв'яз, похований у присінку, до даної родини не належав. У ньому можна бачити представника, скоріш, альпійської людности. Покійник міг бути бранцем, або належав до давніх тубільців краю, що перемога над ними, при його фізичному каліцтві, спричинилася до підневільного стану прислужника-раба. Такий стан підтверджується також віком покійника й відокремленим положенням його у присінку домовини.

Характер могильної будови свідчить, що виготовлення домовини й похорон небіжчиків — це був одночасний, закінчений процес. Наприклад, підлога домовини є однакова і в головній камері, і в присінку; перегорода в домовині складена після розміщення мерців у головній камері і вкрито плитою (ч. 11), що, властиво, призначалася прикрити східню частину головної камери; місце для похорону раба передбачалося заздалегідь. Підпорядковане розміщення кістяків ч. ч. 2 — 10 промовляє за те, що похорон членів родини і раба був сплучений із смертю голови родини і їх силоміць позбавили життя. Зовнішніх ознак забиття на кістяках не помітно: очевидно, для страти ужито якоїсь отрути.

СТАН ЗБЕРЕЖЕНОСТІ КІСТЯКІВ. ЗАБАРВЛЕННЯ.

Кістяки, крім окремих сегментів, збереглися добре. Чимало пошкоджені від впливу вологости — кости ніг кістяків ч.ч. 1, 2, 4, 5 (в межах нижніх частин стегнових і верхніх частин гомілкових костей); кости рук і крижів к. ч. 10; череп к. ч. 9 (окремі частини к. ч. 6 і к. ч. 7. Місць найбільшого впливу атмосферних чинників було два: одно визначалося напрямком щілини між накривними плитами II і III, друге в межах входу домовини. Частини кістяків, не захоплені гниттям, мають ясно-жовтий колір, що виразно, майже в однакових рівнях костей, змінюється на бруднуватий, попелясто-жовтий колір потлілих частин.

Усі кістяки, крім к. ч. 1, мають ознаки вохриного фарбування; сліди його, на основному фоні поверхні костей, вирізняються буровато-черволивим кольором і мають вигляд невеличких крапок із діаметром до 2 мм. плям, — іноді округлих, а здебільшого, подовжених, розливатчастих з більш-менш виразно окресленими бережками. Ширина таких плям досягає 15 мм при макс. довжині до 30 мм. Найгустіше забарвлені — щелепи, плечеві кости, ребра, шийні та грудні зв'язки, зрідка — кости підплеччя, ступні, крижові зв'язки. На довгих костях ніг виразне забарвлення є лише у дитячих кістяках.

Плям здебільшого мають одно або два густо відтінені місця, розташованих у центрі чи з певного краю плями. Відтінки фарби на подовжених плямах слабшають і сходять на нівель у напрямках, протилежних

Табл. II.

Дані антропологічних вимірів. (В см)

Виміри	Ч. Ч. К. І. С. У. Я. К. І. В.										Крайні значення (Кістяк дорослих, ч.ч. 1, 2, 3).
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Загальна довжина	1710	1630	—	—	1645	—	—	1518	1425	1375	1630—1710
Довжина рук (без кисті)	565	544	—	387	550	—	—	822	—	730	544—565
• віг	308	883	—	—	891	—	—	210	—	—	883—908
Ширина у плечах	—	—	—	288	250	—	—	365	—	—	250
• крижа	300	320	—	220	—	—	—	—	—	280	300—320
Довжина	324	315	100	220	316	110	—	—	280	265	315—324
Діаметр зовн.-вн.	19	20	9,5	13	19	9	12	17	17	20,5	19—20
• п.-задн.	23,5	19,5	10,5	14,2	21	9,5	9,5	—	18,2	16	19,5—23,5
Довжина	272,5	256	—	178	264	—	—	—	—	—	256—272,5
Діаметр зовн.-вн.	14	13	—	8,5	13,7	—	6,1	11,1	11,1	—	13—14
• п.-задн.	16,5	16,5	—	11	13	—	6	13	13	—	13—16,5
Довжина	241	229	—	167	234	—	—	—	—	—	220—241
Діаметр зовн.-вн.	15	15,8	—	10	16,5	—	—	—	—	13,8	15—16,5
• п.-задн.	11,7	12	—	8,8	12,2	—	—	—	—	11	11,7—12,2
Довжина	460	440	125	302	442	—	178	415	375	375	440—460
Діаметр зовн.-вн.	30	26	11,8	18,8	26,5	—	14	22	20	23	26—30
• п.-задн.	25	29	10	17	28	—	11,6	23	21,8	22,6	25—29
Довжина	368	365	103	—	370	—	—	339	—	292	365—370
Діаметр зовн.-вн.	19	21	9,8	14,5	21,6	10	11	21	19	17,2	19—21,6
• п.-задн.	35	33,2	12	20	31,7	12	13,1	25	26	27	31,7—35
Довжина	348	—	—	—	—	—	—	—	—	—	348
Діаметр зовн.-вн.	30	14,4	—	—	15,7	—	7,5	13	—	10	10,7—20,3
• п.-задн.	12	13	—	—	10,7	—	4,5	8,8	—	—	—

Краніологічні спостереження (Виміри способом П. Брока, в мм)

Ч. Ч. кістяків	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	45—50р.	45—50р.	1,5—2р.	7—9р.	40—45р.	бл. 1,5р.	3—4р.	16—18р.	14—16р.	бл. 30р.
В і к	ч	ж	?	ж?	ж	?	?	ж	ч	ч
Стать	ч	ж	?	ж?	ж	?	?	ж	ч	ч

а) Ч. ч. основних краніологічних ознак

Укладення швів	ч. 4	ч. 4	ч. 3	ч. 4	ч. 4	ч. 2	ч. 3	ч. 4	ч. 4	ч. 4
Зростання	ч. 4	ч. 4	—	ч. 3	ч. 4	—	—	ч. 4	ч. 4	ч. 4
Воріткової кісточки	ч. 4	ч. 4	—	—	ч. 3	—	—	ч. 4	ч. 4	ч. 4
Надпереніся	ч. 3	—	—	ч. 1	—	—	—	ч. 1	ч. 3	ч. 3
Потилічне підвип.	ч. 1	ч. 2	—	ч. 3	ч. 3	—	—	ч. 0	ч. 1	ч. 1
Spina nasalis	ч. 1	ч. 2	—	—	ч. 3	—	—	ч. 0	ч. 0	ч. 0
Ступінь стерття зубів	ч. 2	ч. 3	—	—	ч. 2	—	—	ч. 1	ч. 0	ч. 2

б) Дані головних краніологічних вимірів

Найбільший подовж. діам.	187	182	—	170?	—	—	—	178	180?	176
Найбільш. поперечн.	145	132	—	130?	—	—	—	142	140?	145
Висотинний	123	126	—	—	—	—	—	134	—	128
Найменш. тілзнь.	96	—	—	—	—	—	—	100	—	102
Найбільш.	118	—	—	—	—	—	—	123	—	123
Ширяна орбіти.	39	—	—	—	—	—	—	35	36	40
Висота	36	—	—	—	—	—	—	27	30	30

в) Головні краніологічні показники

Показчик черепний	77,54	72,52	—	76,47?	—	—	—	79,77	77,77?	82,88
всочинний	65,77	69,23	—	—	—	—	—	75,28	—	75,72
верт.-попер.	84,82	95,45	—	—	—	—	—	94,36	—	88,27
чільний	81,35	—	—	—	—	—	—	81,30	—	82,92
орбіти	92,30	—	—	—	—	—	—	77,14	83,30	75

*) Антропометричне таблиця для краніологічних і сфалометричних вимірів селян П. Брока, перекл. А. Богданова, вид. 1879 р.

од густо забарвлених країв. На дуже зотлілих костях характер забарвлення стає менш виразний; в таких випадках ледве помітний розчин фарби вкриває чималі поверхні костей.

Характер плям зумовлювався положенням окремих частин кістяків супроти розпорошеної навколо їх фарби. Головні причини, що так чи так впливали на забарвлення костей є такі:

1. Ступінь впливу вологости на розклад кістякової матерії й розчинення фарби. Чіткість зовнішнього окреслення плям, густість відтінків — є в прямій залежності від кількості розчиненої фарби й в зворотній залежності від розмірів тління костей; більше забарвлених місць припадає на кості із дуже зміненою структурою кістякової матерії. Дитячі кістяки дають яскраву картину розіллятого забарвлення.

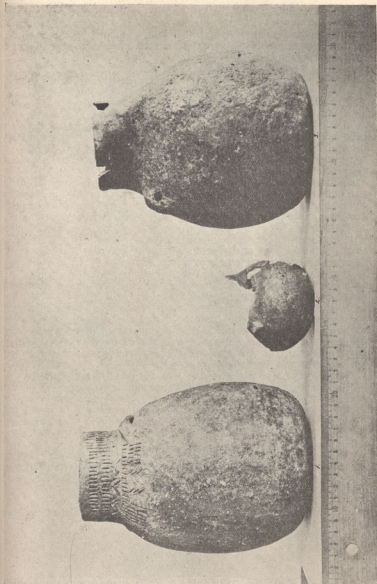
2. Положення окремих поверхнів костей супроти поверхні долівки, ступінь осідання в ньому костей. Здебільшого забарвлені бувають передні й задні поверхні костей, зрідка — внутрішні, цебо ті поверхні запалих дододу костей, що найближче стислися з фарбою, яка вкривала поверхню глиняного шару. А самий шар глини, пізніше лесові нашарування домовини спочатку не мали в собі жадних ознак фарби і тому зовнішні поверхні, розміщених на боці кістяків, лишилися незабарвлені. Ребра забарвлені в середніх частинах і на задніх кінцях; переважна кількість яскраво визначених плям припадає на зовнішні поверхні і края ребер, а це свідчить про досить поверхове положення ребер після того, як вони роз'єдналися із зв'язками. Фрагменти розчавлених дитячих черешів, а також череші к. ч. 5, забарвлені і зовні, і з середини черешної горбовини; фарба могла діткнутися внутрішніх поверхнів цих черешних костей лише тоді, коли вони досить наблизилися до рівня глиняної поверхні.

3. Стан загальної збереженості кістяків. Деякі кості забарвлені і з зовнішньої поверхні, і по стінках розколин кістякової матерії, з явними ознаками затікання розведеної фарби з поверхні в розколини. (Фрагменти черешних костей кк. чч. 5, 6, 3, 7; праві проміні кк. чч. 2, 10; ребра). Дві невеличкі плями вохрового забарвлення є в центральній частині поверхні голівки лівого стегна к. ч. 4. У двох випадках яскраві ознаки забарвлення є на внутрішніх боках нижніх суглобових додатків л. великих гомілкових костей (кк. чч. 8, 9). Дані спостереження свідчать, що забарвлення сталося після цілковитого розпаду м'язових частин і зв'язок, при частковій зміні положення окремих костей (спадання) і навіть пізніше того, коли кості, після довговічної послідовної зміни атмосферних умов, почали давати розколини й поломи.

Фарба — це були роздрібнені до напівпорошкуватого стану, грудки вохри.

Висновки призводять до відомого твердження, що таке забарвлення кістяків є природний наслідок деталей похоронного обряду, а саме, в такому разі, — наслідок посипання покійників мало-роздрібненим порошком вохри. Розмістивши в домовині покійників, груди їм, голови, а також ступні (не захищені одежею місця), більш-менш рівномірно посипав порошок вохри. Щодо забарвлення костей рук, то цей факт скоріше пояснюється близьким положенням їх біля грудей. Навпаки, можливість близького положення рук біля крижових та стегнових костей не могла припустити, бо нема ознак визначеного забарвлення цих костей.

В період гниття трунів могли змінитися найдрібніші куснички фарби, що в розведеному стані, разом із продуктами гниття просякла до певної

глибини глиняний шар й надала йому в деяких місцях ледве-помітний червоного відтінку. Але здебільшого дрібочки вохри лишалися ніби затягнуті гнильними продуктами. Більше сприяв її розведенню безпосередній вплив вологости ґрунту після того, як цілком перегнівали продукти розпаду трупів.

ЗООЛОГІЧНИЙ МАТЕРІЯЛ. ВЗАЄМОРОЗМІЩЕННЯ ОКРЕМИХ РЕЧЕЙ ІНВЕНТАРЯ.

Внутрішній вміст домовини, крім кістяків, доповнювався деяким зоологічним матеріалом та речами інвентаря. В головах кістяків ч. 2, 3, 4 знайдено частину зотлілої правої галузі н. черепа кабана з трьома кутніми зубами а також 2 розрізаних різці та 3 кутніх зуба лівої галузі черепа тієї ж самої тварини. Поміж стегнами кістяка ч. 1 лежали екупи з пари зіпсованих іклів кабана; це, очевидно, було намісто голови родини.

У головах кістяків ч. ч. 6 і 7 знайдено 5 фрагментів маленького піскулястого посуду (табл. IV, 2) з двома ушками сторч. У північно-західному куті домовини лежали фрагменти (23) роздушеного плоского посуду, з чорної глини, орнаментованого по шийці і плечах (табл. V, 1).

Ближче до NO кута домовини, а саме, в межах розміщення кістяка ч. 9, знайдено 8 фрагментів плоского посуду з червоної глини з високою шийкою, вузьким горлом, орнаментованого у верхній частині і вкритого чорним лаком на обох поверхнях (табл. V, 2).

Осторонь точки розміщення фрагментів попереднього посуду, в напрямку до південної стінки, знайдено фрагмент невисокої орнаментованої шийки посуду з чорної глини (табл. III, 3).

В різних місцях внутрішньої камери виявлено 7 кремінних скіпів з ознаками штучного оброблення. У порушеному від скарбощукачів шарі SW кута домовини знайдено фрагмент орнаментованого посуду, середніх розмірів, червоної глини, лакованого зовні (табл. V, 4); сліди розкопів Чорнодуба доводять, що забраний кимось посуд стояв у SW куті домовини за плечима кістяка ч. 2.

Речі інвентаря домовини, зібрані додатково.

Ті, що брали ту чи ту участь у самовільному розкритті домовини, передали до археол. відділу Волин. науково-дослідного музею такі речі:

1. Сулійкуватий посуд з напіввикругленим дном, із чорної глини, із чималим % домішки дрібочків білого кварцу, з високою шийкою, вузькогорлий, орнаментований по шийці й плечах. Передав Спигчевський П. (табл. IV, 1).

2. Посуд, подібний до попереднього формою та матеріалом і відмінний від нього більшою опуклістю боків та відсутністю орнаменту. Передав вчит. Колодяженської школи Луцкевич Н. А. — Із домовини забрав Козинський Ів. (табл. IV, 3).

3 — 5. Три кремінних сокири. Передав Чорнодуб Ів.

6 — 7. Кремінний клинок і доліще. Передав гр. с. Тиранівки Чорнодуб Максим.

8. Кремінна сокира. Передав Козинський Ів.

9. Костяна шпилька до кіс. Передав Спигчевський П. (табл. VIII, ч. 15).

КЕРАМІКА.

Посуд із домовини — місцевого виробу. Різнобарвної глини, що й уживало на вироблення посуду, дуже багато є в околицях с. Колодяжного й Войцехівки. Домішка — пісок, білий товчений кварц, в одному

По порядку	Ч.ч.	Форма виробів	Матеріал		Техніка		Висота	Діаметр
	В таблицях		Глина (якість, колір)	Штучні домішки	Спосіб виготовлення	Випал		
1	Табл. IV, 1	Сулійкуватий вузькогорлий посуд з напіввикругленим дном	Погано вимішана, чорна	Пісок, грудочки товченого кварцю й польовика. % чималий.	руками	Легкий	220	88
2	Табл. V, 2.	Півкулясте горнятко	Погано вимішана, чорна; з поверхні посуду вимазано легким шаром червоної глини.	Пісок, % чималий	На правилку	Середній	95	65
3	Табл. V, 3.	Сулійкуватий, вузькогорлий посуд з напіввикругленим дном.	Погано вимішана, чорна	Зернята товченого кварцу, % чимал.	руками	Легкий	211	87
4	Табл. V, 1.	Повнібокй, вузькогорлий посуд з плоским дном.	Густовимішана, чорна	Пісок, зернята товченого кварцу. % невеликий	На гончарному колі	Середній	175	87
5	Табл. V, 2.	.	Густовимішана, червона. Після випалу обидві поверхні посуду лаковано	.	.	.	-	77 80
6	Табл. V, 3.	.	Погано вимішана, чорна	Зернята товченого кварцу % чималий	руками	.	-	71 72
7	Табл. V, 4.	.	Густо вимішана, червона, після випалу зони поверхню лаковано	.	На гончарному колі	.	-	

рам'чова		на (Виміри в см.)										Характер орнаментациї		
висота		диаметр												
Шийки	Довж.	Розставлення Рівничок Висівць	Діа.	Г р у б и н а						Шийки	Висівць		Вушка	
				бокових стінок			У плечах							
				У стопі	В ос- редн. ча- стині	У плечах								
4	34	8	88	10	6,5	6	5,5	5	4	9				<p>Узір з елементів тисненого орнаменту (рівнички). Основний мотив — пасма: два рівнобіжних рядки вертикальних рівничків ідуть по верхній частині шийки, три рядки по плечах; між 2 і 3 рядком стрічковий обвід з подвійного рядка кутників. Два нижніх рядки через 7—10 рівничків перериваються включеннями трьох кутників, розміщених один над одним і обернених вістрями у бік шийки посуду.</p>
95	22	6	70	5	4,5	4	4	3,5	—	4				<p>Пасочки нитяного орнаменту оточують трьома рівнобіжними горизонтальними лініями шийку й плечі посуду.</p>
111	30	8	87	9	7	6,5	6,5	5	4	8				<p>Т е ж</p>
175	21	6	90	6	5	4	3,8	3,8	2,5	—				<p>Узір складають елементи тисненого (рівнички) і друкованого (сухана нитка) орнаменту. Основний мотив — пасма з вертикальних рівничків, розміщених двома горизонтальними рядками на рівних віддаленнях один від одного по колу шийки. На зламі шийки мотив ускладнюється короткими, вертикальними рядками похилих в одному напрямку кутників із розміщенням окремих пар двома вертикальними рівничками; розміщеними під ними кутами нитяного орнаменту.</p>
—	24	8	80	—	—	4	5	4,5	3	6,5				<p>Складаються з елементів тисненого орнаменту (рівнички, крапки). Основний мотив — пасма, такого самого характеру, як і на попередньому посуді; рівнички ідуть двома рядками по шийці і одним по колу плечевої частини. Два нижніх рядки оздоблені кривульками з прямих кутів; складові рівнички їх у вістрях один до другого, здебільшого, не доходять. Під нижньою лінією кривульок — два рядки крапчатих пасочків з додатковими гронастими поширеними й викрученими до низу.</p>
—	14	8	82	—	—	—	—	5	3,5	4				<p>Горизонтальний рядок рівничків, оздоблений по колу шийки лінією кривульок, складених з гострих, неправильно розміщених кутів. Мотив ускладнюється нитяним узором у вигляді подвійних, почасти витягнутих до плечей півкругів.</p>
—	—	—	—	—	—	7	5	—	6	—				<p>На фрагменті плечевої частини — два кругових рядки з плоских, вертикальних ровничків, розміщених обіч невеличкого гребінчастого погрубляння плечей; під нижнім рядком пасочок із штампованих кілець.</p>

випадку — польовик. Відсоток домішки, розміри окремих кусочків зазначених порід визначалися розмірами самого посуду: у посуді малих та середньої величини домішки мало, кусочки дрібніші; матеріал посудів великого розміру має чималіший відсоток домішки грубших зерен кварцу та польовика.

Виготовлено посуд, здебільшого, просто руками, у трьох випадках уживано гончарського кола, в одному — спеціально виготованого првилка.

Днища переважно плоскі. Діаметр їхній приблизно в 1,5 рази перевищує діаметр горлових частин. Днища суліякуватих посудів наближаються до плоских без визначеного переходу до бокових стінок.

Стійкість суліякуватих посудів пояснюється відповідним (до розмірів посуду і тонких стінок) зладженням грубих днищ, вагою цих днищ.

Цілком викруглене дещо має низький, півкулястий посуд (табл. IV, 2). Стінки посудів викруглені, надають посудів повнобокій вигляд, тонкі, здебільшого з гладенькими поверхнями. Перехід до шийки в більшості посудів повільний, без визначених плечей.

Два посуду (табл. V, чч. 2, 4) по колу верхніх боків мають поширені, гребінчасті підвищення. Шийки здебільшого середні, особливо відтінені в посуді суліякуватої форми і менше помітні в посуді невеличких розмірів. Вінець сторчові, витончені. Обріз вінець — простий. Вушка трьох посудів (табл. IV, чч. 1, 2; табл. V, ч. 2) мають сторчові очка, в одному випадку (табл. IV, 3) горизонтальні. Випал на вогні середній, у двох випадках легкий. Крім посуду, вміщеного у присінку, керамічні вироби домовини, в межах зовнішніх поверхнів шийок та верхніх боків, оздоблені орнаментом.

Способом виконання складові елементи узорів розподіляються на орнамент відбитий і орнамент тиснений. Відбитий — типу сукавої нитки; із тиснених мають типи — крапчастий (трубчастий) і плоскелінійний (рівчакі). Основні мотиви: пасма з вертикальних рівчаків, розміщених рядками по колу; кривулька — з широких і простих кутничків в одну і більше ліній, що розміщені по колу, або, як ускладнення основного мотиву, розмежовують маленькими вертикальними рядками горизонтальні пасма рівчаків. Елементи, що ускладняють основний мотив: орнамент крапчастий (вставні крапки, суцільні пасочки, гранчасті оздобы) й нитяний у вигляді оздоб із витягнених до низу півкругів, кутничків. Виконання орнаменту досить ретельне. Уживане при орнаменталці костяне й кремінне приладдя було не однакою розміром і перекроєм: плоскі, викруглені з вигостреними або затупленими кінцями, трубчасті знаряддя. Нитки зсукані цупко, утроє, удвоє; грубіші й тонші.

Два посуду після випалу полаковано; поверхні їх, укриті густим шаром чорного лаку, досить добре зберегли глянєць.

Посуд, що стояв у ногах голови родини, підчас похорону був наповнений зерном, а коли воно зотліло, на внутрішніх стінках посуду залишилися плями білої суги.

Загалом посуд домовини, формою своєю більше придатний носити й держати воду, аніж готувати страву. Ознак попереднього уживання посуду для будь-якої господарчої потреби не помітно. Можна припустити, що його виготовано спеціально для культових потреб.

КРЕМІННІ ВИРОБИ.

Кремінні вироби домовини технікою виготовання й практичним призначенням розподіляються на дві групи:

1. Побутові форми знаряддя з усталеною технікою. Сюди належать:
1 — 4. Чотири кремінних сокири військово-польового типу, вузькі в обухах, із поширеними до робітної грані боками й тонкими спинками. Робітні грані витуплені та вицерблені. Сокира ч. 2 з обох боків верхньої частини має сліди умисного відщеплення двох платівок (табл. VIII ч. 1 — 4).

5. Клинок із білого кременю. Робітна грань ціла (табл. VIII, ч. 5).

6. Долітце з темного кременю. Боки, від середньої частини до робітної грані, звужені. Робітна грань вицерблена (табл. VIII, ч. 6).

Знаряддя шліфоване, до того ж сокира ч. 3 шліфована з обох боків і по стінках. Знаряддя чч. 1, 2, 4, 5 і 6 мають шліфовані поверхні боків і лише ознаки невеличкого шліфування на дрібно й плоско ретушованих спинках.

Виміри кремінних виробів (гр. 1) в мм

Табл. VII.

Ч.ч.	Назви	Довжина	Ширина			Грубина		Вага	Матеріал (колір)
			Верхня част. над обухом	В серед. частині	Над робітною гранню	Верхн. частини	В середн. частині		
1	Сокира . .	138	24,5	39	52	11,5	19,5	203,2 гр.	Кремень (теми.)
2	" . .	123,5	27	39	48	10,5	20,5	176,7 "	" . .
3	" . .	103	22,5	30	36,5	9	12	72,7 "	" . .
4	" . .	99	21	32,5	43,5	9	12,5	75,1 "	" стрий
5	Клинок . .	111,5	30	36	34	15	23,5	174,8 "	" білий
6	Долітце . .	104,5	17,5	23	17	9,5	16	74,75 "	" теми.

II. Окремі речі й уламки дрібного хатнього начиння, що відрізняються від речей попередньої групи більшою примітивністю форм.

7 — 8. Відбивні вістря (табл. VIII, чч. 7, 8). Одно з темного кременю, трикутної форми, друге — з білого кременю, форми прямокутної. Обидва з шліфованими нижніми кінцями верхніх боків і широкими, гострими, ніби не уживаними, робітними гранями.

Дані вимірів:

Ч.ч.	Довжина	Ширина над робіт. гранню	Грубина у верх. і середн. частинах	Вага
7	19 мм	20 мм	4 мм	1,2052
8	15 "	18 "	2 "	0,6991

Розміром і зовнішнім виглядом наближаються до мікролітичних форм. Могли правити за ножики-скребочки.

9 — 11. Три уламки кремінних ножикив. Верхній бік одного уламка шкритий скоринкою жовна. Ножики, що від них збереглися ці частини, розламано — один на дві, другий на чотири частини (табл. VIII, чч. 9 — 11).

12. Відбивне вістря неправильної овальної форми з відбитим верхком. Основу вістря вкриває скоринка жовна (табл. VIII, ч. 12).

13. Уламок кремінного ножики не визначених розмірів (табл. VIII, ч. 13).

ОКРАСИ.

Костяна шпилька до кіс. Форми ланцетоподібної (табл. VII, ч. 15). Досить делікатно виготовлена із трубчастої кости тварини. Зовнішню поверхню опукло стесано і знижено до підвищених таким чином зонічних бережків. Бережки оздоблено нарізними пасочками із сполучення між собою кутників. В кожному кутнику додатково нарізано по дві скіпних рівнобіжних рисочки. На одній спинці шпильки є невеличкий виступ, орнаментований з верхнього боку. Нижній кінець відламаний. Довжина шпильки 80 мм, ширина в середній частині 16,5 мм, grubина 4,5—5,5 мм. Вага 4,7 г.

Намісто складається з трьох пар кабанячих іклів (табл. VII, ч. 14, а—е). Збереглися нижні й середні частини. Ікла найбільшої розміром пари мали до 130—135 мм натуральної довжини.

Відповідно до основної праці похоронний ритуал вимагав покласти в домовину те знаряддя, що його уживав небіжчик за життя, в повсякденній роботі.

Знаряддям 1-ої групи вкрито посуд домовини. Це свідчить, що знаряддя в час похорону не мало оправ—держаків. У більшості знарядь робітні грані зіпсовані; одну сокиру вживали як ядрище. Таке цінне знаряддя, очевидно тримали «про запас», а під час похорону його використано для виконання деталей похоронного обряду. В даному разі, суттєво матеріальні міркування близьких до небіжчика осіб (рідня, спадкоємців), визначали вартість та відповідність речей його інвентаря і до вимог культового обряду і до господарчих потреб спадкоємця. Переважало, звичайно, останнє.

Уламки дрібного хатнього начиння, не додержуючи певного порядку, розкидано в різних місцях внутрішньої камери домовини. Звичай кидати в могильну будівлю уламки інвентаря виник безпосередньо із звичаю «виряджати» небіжчика з більш-менш повною хатньою обстановою та з цілком придатними до користування речами інвентаря.

Характер уламків, недобірний матеріал та примітивність форм навидку виготовленого начиння— доводять, що суть первісної обстановки даного похоронного деталю змінилася. Незалежно від того, хто саме кидав ці уламки—хтось із рідні чи близьких до небіжчика одноплемінників—сам факт кидання уламків інвентаря і кременіних відщепків є вже не підтвердження матеріальної участі у відрядженні небіжчика, а лише зовнішній вияв традиційної чести, що її певною мірою міг зумовлювати ступінь спорідненості й економічного зв'язку з небіжчиком його спадкоємців¹⁾.

ВИСНОВКИ.

Провідна ідея похорону в кам'яних будівлях типу домовини, с. т. збудованих подібно до звичайного житла, пов'язується з загальною системою релігійних уявлень первісної людини, виникаючи з властивостей гірського життя. За таких обставин для житлових потреб людини, виста-

¹⁾ Зацікавлений досі на Україні звичай—сипати у могилу, часто й навколо могили й хати небіжчика мак (В. Г. Кравченко), на думку автора, є сполучення із лінійними, дуалістичними уявленнями людини, із задовбанням та віддеренням шкідливої діяльності „духа“ небіжчика, „щоб небіжчик не ходив по землі, не турбував людей“. І. Левицький.

6

7

8

5

2

1

13

14

11

10

9

3

15

2

1

14

4

1

3

14

чало і натуральних заглиблень — печер, великих розколин у скелях — і відповідного матеріалу для бодай найпримітивніших кам'яних побудовань.

З основної їхньої форми і міг натурально розвинутися тип похоронної будівлі з каменю, у вигляді «домовини». Коли розселилися народи гірських країн у пониззя, ліси, даний тип похоронної будівлі, залежно від місцевих природних обставин, а також під впливом тубільних та зовнішніх культурних течій, змінявся у різних напрямках та відмінах деталей матеріалу і, поволі зникаючи, як певна побутова форма, зберіг за собою тільки назву.

Щодо сучасного значення слова «домовина», то на Україні воно уживається як рівнозначне із словом труна. Російські: «домовина», «домище», «домовье» визначають однодереву добану труну (В. Н. Даль, т. I). До того ж слово «домовище» визначає також — стан, житло. В межах Волині первісний зміст назви більше зберігся в лісових — північному та північно-західному районах, з досить виразним уживанням у переказах, приказках, та народніх співах. Переважає, править за живе — слово труна (відміни — трумло, трумна, трунва), у деяких місцях — гроб, що визначають тип похоронної «скрині» із дощок. Сучасні могильні будови, муровані з каменю, чи просто складені із камінних плит, називаються склепами.

У словах, що визначають тип житла, корінь «дом» є спільний для багатьох мов (чеш. dum, пол. dom, лат. domus, гр., *δομος*, пр. *dāmlis*, санскр. *damá*). Східньо-слов'янське «домовина» могло утворитися, коли пішов самий звичай ховати мерців у будівлях, подібних до житла. Даний тип кам'яної домовини найпевніше, запозичили слов'яни від людности Альпів та Карпатів. Додержання цього звичаю спочатку могло зумовлюватися станом заможности, близькістю до гірських народів окремих слов'янських племен. Саме поняття — домовина, не охоплюючи й не характеризуючи інших похоронних типів слов'ян, дуже поширилося серед певних етнографічних мас уже тоді, коли основний тип домовини гірських країн асимілював і, разом із еволюцією похоронного ритуалу склав відміни місцевих форм (дерев'яні склепіння, накати тощо).

У сучасному побуті українського села слово труна, щодо свого давнього змісту, є менш зрозуміле; однак так само, як і в українській мові, для визначення похоронної будови, вживають переважно цього слова і в подільській (*trumna, trunna, truna*), і в чеській мові (*truhla*), подекуди і в російських губернях. Це свідчить, що походження назви сполучається з поширенішою і порівнюючи повнішою формою похоронного обряду в даній місцевості.

Як давніший тип похоронної будови, Войцехівська домовина, найбільше споріднена з кам'яними кістами східньої й південної Галичини, Галицького й Українського Поділля, Буковини, що характеризуються певним положенням кістяків¹⁾ і цією своєю відміною до певної міри зв'язані з могильними пам'ятками південно-західної України.

Керамічні вироби домовини формами своїми подібні до посуду кіст. відкритих у південній частині Галичини (Копоринці, Увисла, Гусятинської окр.), на Волині (с. Фасова, Житом. окр.), на Київщині поблизу м. Білої Церкви (курган біля Лосятина) тощо. У формах, а також у способах і мотивах орнаментатії, відчувається найближчий вплив південно-

¹⁾ Л. Нідерле „Человечество в доисторические времена“. Переклад з чеської мови Ф. К. Волка, 1898-р., ч. I, р. III.

західної Європи, в меншій мірі (в ускладнених основних мотивів оздоблення), вплив східної Європи (середня Росія).

Уживання чорного лаку, щоб вкрити ним посуд, скоріше сталося через зв'язки з розвиненішими культурно народами на півдні України, що задовго перед грецькою колонізацією Чорноморського надбережжя (VII—VI в. до н. ери) були вже в певних мінових стосунках із вихідними малоазійської людності.

Загалом характер інвентаря відбиває на собі ознаки осілого життя, що його економічну основу складали: скотарство, хліборобство, полювання, почасти зосереджене в певних групах гончарне виробництво, майстерні кам'яного знаряддя та оздобы, а також найпростіші форми мінових стосунків.

Внутрішній лад життя патріархальної родини, зумовлений відокремленням початкових елементів виробництва, спирався на економічні зв'язки близьких між собою родинно-економічних організацій з викристалізованими певною мірою правами власності й спадкоємства в середині т. зв. широкій родині. Добробут такої родини, її економічна міць залежали від виробничих можливостей кожної родини. Нерівність окремих родин у цій широкій родинно-економічній організації зумовлювалася ступенем родинної близькості та виробничою здібністю кожного члена. Що дальший був родинний зв'язок, то слабшали і зв'язки економічні. Застосування праці рабів, урівноважуючи матеріальні суперечності широкородинних організацій, затримувало уже чимало розхитаний «традиційний» житловий лад первісної патріархальної родини, зміцнюючи разом із тим економічну базу заможніших родин.

З такими економічними обставинами близько сполучені ті побутові відміни передісторичних осельників Волині, що їх в даному разі, виявляє Войцехівська домовина. Влада голови дому не обмежена в родині, набирає широкого міжродинного значення, залежно від давности, старшинства роду, а це, певною мірою повинно було мати зв'язок з економічною кмітцюзю того чи того зверхнього роду. Жінка й діти безперечно були підпорядковані голові родини і щодо правового стану мало чим різнилися від рабів; це особливо стосувалося до дочок та неповнолітніх синів. Многоженність було за звичай, і це пояснюється матеріальною спроможністю окремих членів широкій родині. Коли помирає голова родини, утримання його жінок та дітей мусіла узяти на себе вся широка родина, що фактично одержувала спадщину небіжчика. При матеріальній нерівності й послабленому зв'язку між родинними групами, таке опікування над безправними жінками та неповнолітніми дітьми було тягарем і для цілої родинної організації і для її окремих членів. З цього погляду раб, що становить певну виробничу одиницю, і жінка небіжчикова, що зразу ж після смерті голови родини могла одружитися і вступити до складу іншої родини — були у вигіднішому становищі. Непривітна доля вдови була очевидна і для самої жінки.

Усе це протягом довгого процесу зміни первісних родинно-економічних стосунків, сприяло тому, що постає звичай забивати жінок, рабів (коли їх не бракувало) і, як в даному разі підтверджується, — також неповнолітніх дітей. Розпачливий стан жінки, матеріальне обґрунтування її «любоби й відданості» небіжчикові, посвячені традиціями початкового значення релігійного ритуалу, є цілком зрозумілі... Однак, жодної доброземності в цьому звичаю вбачати не можна; деталі того чи того похорону в даній стадії розвитку патріархальної родини залежали від економічних можливостей родини, і найменше від вимог похоронного обряду.

Рабами, найпевніше, були бранці чи місцеві тубільці з короткоголової альпійської людности, що їх перемогли племена індоєвропейської родини. Пригнічене становище раба в даному разі яскраво характеризується відокремленим положенням раба у присінку, біля входу в домовину. Посуд поставлений коло нього з їжею чи питвом, вироблено погано — нема орнаменту, а тимчасом керамічні вироби в головній камері домовини виготовлено ретельно й оздоблено орнаментом із різноманітних мотивів.

Керувала похоронним обрядом взагалі одна особа — жрець (?), а виконувала вся родина організація. Припустити за зазначених вище побутових обставин, зверхність у похоронному обряді жінки — не можливо. Домовину виготовлено спільними силами. Матеріал брали поблизу оселі, з каменярень, що на лівому березі р. Случі. Голову родини й забити після його смерті членів родини і раба розміщено в домовині за допомогою близьких родичів. Решту похоронних деталей (посинання фарбою, розміщення посуду, зняття) виконав особисто жрець. Похорон відбувся урочисто, в присутності членів близьких родин.

Зовнішня поверхня покривної плити над входом у домовину лишалася після похорону на рівні давнього горизонту і становила для рідні небіжчика прикмету, де його поховано; очевидно це робилося умисне і було зв'язане з пізнішими обрядами поминання небіжчиків.

Уся сукупність спостережень, зроблених під час дослідження домовини і наслідком студіювання здобутого археологічного матеріалу — приводить до основної думки, що даний похорон характером могильної будови, антропологічними відмінами похованих у ній мерців, типологічними формами речей інвентаря й загальним змістом похоронного обряду, являє собою яскравий відбиток побуту праслов'ян наприкінці неолітичної доби, найпізніше VIII — VII вв. перед н. ерою. За цих часів, місцеві осельники слов'янської групи, ще не вирізнені лінгвістично й етнографічно з-поміж цілої групи слов'янських племен, були під безперечним впливом іранських племен Надчорномор'я й народів тракійської родини, що залюднували в той же час карпатські узгір'я й до т. зв. бастарської колонізації (II в. до н. ери) могли бути для праслов'ян за безпосередніх провідників нових культурних течій Середнього Подунав'я і Малої Азії.

ЛІТЕРАТУРА

- М. Грушевський. Історія України-Руси. Т. I. Вид. 2, розширене. Львів, 1904.
 Л. Нідерле. Человечество в доисторические времена. Доисторическая археология Европы и в частности славянских земель. Пер. с чешского. Ф. К. Волкова. СПб 1898.
 Г. Ф. Осборн. Человек древнего каменного века. Пер. с англ. под ред. и с дополнениями Б. Н. Вишневского. Ленинград 1924 г.
 Д. Самоквасов. Могилы русской земли. Москва 1908.